

РАЗДЕЛ 7. УКРАИНСКОЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ В АСПЕКТЕ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

УДК 81'342.42:[811.161.2+811.161.1+811.512.145]

ЗІСТАВЛЕННЯ ТВЕРДИХ І М'ЯКИХ ПРИГОЛОСНИХ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ І КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ МОВ

Анафієва Е.Р.

Постановка проблеми. Проблема формування уміння правильно вимовляти тверді та м'які (пом'якшені, напівпом'якшені) приголосні у різних позиціях у методиці викладання української мови недостатньо досліджена.

Мета статті – здійснити лінгвістичний зіставний аналіз твердих і м'яких приголосних в українській, російській та кримськотатарській мовах.

Основний матеріал і результати дослідження. Покажемо подібності та відмінності у характеристиці приголосних звуків української, російської та кримськотатарської мов за ознакою твердість-м'якість у таблиці.

Таблиця 1

Звуки за групами	Мова	Характеристика звуків			
		тверді	м'які	пом'якшені	напівпом'якшені
губні	українська	[б] [в] [м] [п] [ф]			[б'] [в'] [м'] [п'] [ф']
	російська	[б] [в] [м] [п] [ф]	[б'] [в'] [м'] [п'] [ф']		
	кримськот.	[б] [в] [м] [п] [ф]			[б'] [в'] [м'] [п'] [ф']
передньо-язикові	українська	[д] [ж] [з] [л] [н] [р] [с] [т] [ц] [ч] [дж] [ш] [дз]	[д'] [л'] [н'] [т']	[з'] [р'] [с'] [ц'] [дз']	[ж'] [ш'] [ч']
	російська	[д] [ж] [з] [л] [н] [р] [с] [т] [ц] [ш]	[д'] [з'] [л'] [н'] [р'] [с'] [т'] [ч'] [ш']		
	кримськот.	[д] [ж] [з] [л] [н] [р] [с] [т] [ц] [ш]	[л'] [ч']		[з'] [н'] [р'] [с'] [дж']
середньо-язикові	українська		[j]		
	російська		[j]		
	кримськот.		[j]		
задньоязикові	українська	[г] [h] [к] [х]			[h'] [к'] [х']
	російська	[г] [к] [х]	[г'] [к'] [х']		
	кримськот.	[г] [гъ] [к] [х] [нъ] [къ]			[г'] [к'] [х']

Таким чином, роблячи зіставний аналіз приголосних звуків в українській, російській та кримськотатарській мовах з точки зору твердості-м'якості, можна виділити подібні та специфічні риси.

а) **подібні риси:**

1. В українській, російській та кримськотатарській мовах є такі тверді та м'які звуки: [л], [л'].

б) **специфічні риси:**

1. В українській мові парою до [з], [с], [р] є пом'якшені звуки [з'], [р'], [с'], а в російській мові – м'які [з'], [р'], [с']. У кримськотатарській мові у цих звуків немає м'якої пари.

2. В українській мові є лише тверді звуки [б], [в], [г], [h], [к], [м], [п], [ф], [х], у них немає м'якої пари, тільки в позиції перед [і] вони напівпом'якшені. У російській мові є м'які відповідники цих звуків. У кримськотатарській мові, як і в українській, у цих звуків немає м'якої пари, тільки в позиції перед [і] та [е] вони напівпом'якшені (крім звуку [гъ]).

3. В українській мові звуки [ж], [ш] у позиції перед [і] є напівпом'якшеними, а в російській та кримськотатарській мовах немає ні м'яких, ні пом'якшених відповідників цих звуків.

4. В українській та російській мовах є такі тверді та м'які звуки: [н], [н'], [т], [т'], [д], [д']. У кримськотатарській мові [т], [д] лише тверді, у звука [н] є напівпом'якшений варіант [н'].

Серед твердих та м'яких приголосних української, російської та кримськотатарської мов можемо виділити такі групи:

1. Тверді та м'які приголосні, які подібні в українській, російській та кримськотатарській мовах: [л] – твердий, [л'] – м'який. Вимову цих парних за твердістю-м'якістю приголосних у школярів ставити не потрібно, тому що діти вміють їх вимовляти. Однак серйозною проблемою є засвоєння вимови окремих граматичних форм дієслів на -ли: *помітили, взяли, прийшли, втекли, спустили, сиділи, поїхали, ловили, дали, послухали, відповіли, розповіли* тощо.

2. Приголосні, які розрізняються в українській, російській та кримськотатарській мовах ступенем м'якості:

- [з'], [р'], [с'] в українській мові – пом'якшені, у російській мові – м'які, у кримськотатарській мові є напівпом'якшені варіанти [з'], [р'], [с'].

- [б], [в], [г], [h] ([гъ]), [к], [м], [п], [ф], [х], [ш] в українській та кримськотатарській мовах – тверді, у них немає м'якої пари, а є напівпом'якшений варіант (винятком є кримськотатарський звук [гъ]); а в російській мові є пари твердий м'який приголосний (за винятком [h] та [ш]).

3. Приголосні певного ступеня твердості-м'якості, які є в українській мові, але відсутні в російській та кримськотатарській мовах:

- твердий [ч]: *чисто* [чисто];
- тверда звукосполука [дж]: *джерело* [джерело] (в кримськотатарській мові є напівпом'якшена [дж']: *джан* [дж'ан] – душа);
- тверда та пом'якшена звукосполуки [дз], [дз']: *дзеркало* [дзеркало], *дзвінок* [дз'в'інок].
- пом'якшений [ц']: *ціль* [ц'іл'];
- напівпом'якшений [h'] (варіант фонем [h]): *гість* [h'іс'т'];

- напівпом'якшений [ж'] (варіант фонем [ж]): *жінка* [ж'інка];
- напівпом'якшений [ш'] (варіант фонем [ш]): *шість* [ш'іс'т'];

4. Приголосні, які є в кримськотатарській мові, але їх немає в українській та російській мовах:

- твердий [кь] – шумний, проривний, задньоязиковий, глухий: *кьол* [кьол] (рука), *кьара* [кьара] (чорний), *кьабакь* [кьабакь] (гарбуз, кабак),
- твердий [нь] – сонорний, носовий, задньоязиковий: *манья* [манья] (мені), *санья* [санья] (тобі).

Ці звуки мають специфічне звучання. Діти-кримські татари, які добре володіють рідною мовою, часом переносять ці звуки на українську мову, тому важливо опрацювати їх, щоб запобігти інтерференції.

5. Приголосні, які є в українській та кримськотатарській мовах, але відсутні у російській:

- твердий [h]: *голова* [hолова] (в кримськотатарській мові є схожий за звучанням твердий [гь]: *гьарип* [гьарьп] (бідолаха).

Цей звук правильно вимовляють діти, які володіють українською та кримськотатарською мовами, однак відомо, що значна частина учнів на початок шкільного навчання добре володіє лише російською мовою, в якій зазначений звук відсутній. Тому, як правило, є потреба у постановці звуку [h], окрім того, необхідно, щоб діти засвоїли, у яких саме випадках вимовляється фрикативний [h], у яких – коли [г].

Розглянемо вимову твердих та м'яких приголосних у різних позиціях:

І. У позиції перед голосними:

1. Перед [e] в українській мові вимовляються тверді приголосні: *весна* [весна], *неси* [неси], *берег* [берех], *село* [село]. У російській мові перед *e* вимовляються м'які приголосні: *весна* [в'исна], *неси* [н'ис'и], *берег* [б'ер'ьк], *село* [с'ило]; у кримськотатарській мові – напівпом'якшені: *керек* [к'ер'ек] (потрібно), *мелек* [м'ел'ек] (ангел), *мен* [м'ен] (я), *сен* [с'ен] (ти).

2. Перед [i] в українській мові вимовляються м'які приголосні [д'], [т'], [н'], [л']: *дім* [д'ім], *тільки* [т'іл'ки], *ніч* [н'іч], *літо* [л'іто], пом'якшені приголосні [з'], [с'], [ц'], [дз'], [р']: *зілля* [з'іл'а], *сіля* [с'іл'], *ціль* [ц'іл'], *дзвінок* [дз'в'інок], *рівно* [р'івно], напівпом'якшені [б'], [в'], [ч'], [h'], [ж'], [к'], [м'], [п'], [ф'], [х'], [ш']: *біль* [б'іл'], *віра* [в'іра], *гість* [h'іс'т'], *жінка* [ж'інка], *кіт* [к'іт], *сміх* [см'іх], *підвал* [п'ідвал], *фініш* [ф'ін'іш], *хід* [х'ід], *шість* [ш'іс'т'], *чітко* [ч'ітко].

На відміну від української, у цій позиції у російській мові вимовляються м'які приголосні [б'], [в'], [г'], [д'], [з'], [к'], [л'], [м'], [н'], [п'], [р'], [с'], [т'], [ф'], [х'], [ч'], [ш']: *бить* [б'ит'], *вить* [в'ит'], *зима* [з'іма], *кіт* [к'іт], *лимон* [л'имон], *мир* [м'ир], *нитка* [н'іткь], *нить* [п'іт'], *рис* [р'ис], *сито* [с'іть], *фініш* [ф'ин'іш], *хитрий* [х'ітрый], *чисто* [ч'исть], *цит* [ш'іт]. Однак тверді [ж], [ш], [ц] не мають м'якої пари: *жизнь* [жыз'н'], *шило* [шыль], *цирк* [цырк]. У кримськотатарській мові у цій позиції вимовляються напівпом'якшені приголосні [б'], [в'], [г'], [з'], [к'], [м'], [н'], [п'], [р'], [с'], [ф']: *бир* [б'ьр] (один), *вишне* [в'ішн'е] (вишня), *гизли* [г'изл'и] (схований), *зияде* [з'іяде] (більше), *кирли* [к'ірл'и] (брудний), *мисаль* [м'исал'] (приклад), *нишан* [н'ішан] (обручення), *пиширмек* [п'ішп'рм'ек] (зготувати), *риязят* [р'іяз'іяг] (арифметика), *сим-сія* [с'им-с'ія] (синій-синій), *фіят* [ф'іяг] (ціна).

II. У позиції перед приголосними:

1. Перед напівном'якшеними губними палаталізуються в українській мові лише зубні [с'], [з']: *світ* [с'в'іт], *звір* [з'в'ір]. У російській мові перед м'якими губними палаталізуються зубні [с'], [з'], [т'], [д']: *свет* [с'в'ет], *зверь* [з'в'ер'], *четверть* [ч'ет'в'ерт'], *две* [д'в'е]. У кримськотатарській мові таких випадків не зустрічається.

2. Перед м'якими зубними зубні в українській мові палаталізуються: *місці* [м'іс'ці], *пісні* [п'іс'ні]. У російській мові також перед м'якими зубними зубні палаталізуються: *песня* [п'ес'ня]. У кримськотатарській мові таких випадків не зустрічається.

III. У кінці слів:

1. В українській мові вимовляються тільки тверді губні: *голуб* [голуб], *кров* [кров], *вісім* [в'іс'ім]. У російській мові вимовляються тверді і м'які губні: *лоб* [лоп], *шеф* [шеф], *шкаф* [шкаф], *сом* [сом], *голубь* [голуп'], *кровь* [кроф'], *восемь* [вос'єм']. У кримськотатарській мові, також як і в українській, у кінці слів вимовляються тверді губні: *къум* [къум] (пісок), *дам* [дам] (дах), *мектеп* [м'ектеп] (школа) тощо.

2. В українській мові у кінці слів і складів вимовляється лише твердий [р]: *тепер* [тепер], *звір* [зв'ір], *вір* [в'ір], *гіркий* [г'іркий], *зірка* [з'ірка], *Харків* [Харк'ів], *повірте* [пов'ірте], *перевірте* [перев'ірте]. У російській мові вимовляється твердий і м'який [р']: *шар* [шар], *бар* [бар], *теперь* [т'іпер'], *зверь* [зв'ер'], *верь* [в'ер'], *горький* [гор'к'ий], *зорька* [зор'кь], *Харьков* [Хар'кьф], *поверьте* [пав'ер'т'ь], *проверьте* [прав'ер'т'ь]. У кримськотатарській мові зустрічається твердий і напівном'якшений [р']: *разылькь* [разылькь] (згода), *гурь* [гур'] (густо), *баарь* [баар'] (весна) тощо.

Твердість-м'якість приголосних великою мірою визначає фонетичне оформлення українських слів, відрізняє їх від подібних, але не однакових слів російської мови. Наприклад:

сидить [сидит'] – укр., *сидит* [с'ид'ит] – рос.;
великий [великий] – укр., *великий* [в'іл'ик'ий] – рос.;
спасибі [спасиб'і] – укр., *спасибо* [сп'ас'ибь] рос.;
лисиця [лисиц'а] – укр., *лисица* [л'ис'иць] – рос.;
пилили [пилили] – укр., *пилили* [п'ил'ил'и] – рос.;
плече [плече] – укр., *плечо* [пл'ич'о] – рос.;
лежить [лежит'] – укр., *лежит* [л'ижыт] – рос.;
синиця [синиц'а] – укр., *синица* [с'ин'иць] – рос.;
учениця [учениц'а] – укр., *ученица* [уч'ин'иць] – рос.;
учитель [учител'] – укр., *учитель* [уч'ит'ьл'] – рос.;
художники [художники] – укр., *художники* [художн'ик'и] – рос., тощо.

Поступила до редакції 23.01.2006 р.